

quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo; a quo est mensura, numerus, pondus; a quo est quidquid naturaliter est, cujuscumque generis est, cujuslibet aestimationis est; a quo sunt semina formarum, formæ seminum, motus seminum atque formarum: qui dedit et carni originem, pulchritudinem, valetudinem, propagationis fecunditatem, membrorum dispositionem, salutem concordiae: qui et animæ irrationali dedit memoriam, sensum, appetitum; rationali autem insuper mentem, intelligentiam, voluntatem: qui non solum cœlum et terram, nec solum Angelum et hominem; sed nec exigui et contemptibilis animantis viscera, nec avis pennulam, nec herbæ flosculum, nec arboris folium sine suarum partium convenientia, et quadam veluti pace dereliquit; nullo modo est credendus regna hominum eorumque dominationes et servitutes a suæ providentiæ legibus alienas esse voluisse.

## CAPUT XII.

*Quibus moribus antiqui Romani meruerint, ut Deus verus, quamvis non eum colerent, eorum auget imperium.*

I. PROINDE videamus quos Romanorum mores, et quam ob causam, Deus verus ad augendum imperium adjuvare dignatus est, in cuius potestate sunt etiam regna terrena. Quod ut absolutius disserere possemus, ad hoc pertinentem et superiorem librum conscripsimus, quod in hac re potestas nulla sit eorum deorum, quos etiam rebus nugatoriis colendos putarunt; et præsentis voluminis partes superiores, quas huc usque perduximus, de fati quæstione

tollenda: ne quisquam cui jam persuasum esset non illorum deorum cultu romanum imperium propagatum atque servatum, nescio cui fato potius id tribueret, quam Dei summi potentissimæ voluntati. Veteres igitur primique Romani, quantum eorum docet et commendat historia, quamvis ut aliæ gentes, excepta una populi Hæbræorum, deos falsos colerent, et non Deo victimas, sed dæmoniis immolarent; tamen laudis avidi, pecuniæ liberales erant; gloriam ingentem, divitias honestas volebant<sup>1</sup>: hanc ardentissime dilexerunt; propter hanc vivere voluerunt; pro hac et mori non dubitaverunt. Cæteras cupiditates hujus unius ingenti cupiditate presserunt. Ipsam denique patriam suam, quoniam servire videbatur inglorium, dominari vero atque imperare gloriosum, prius omni studio liberam, deinde dominam esse concupierunt. Hinc est quod regalem dominationem non ferentes, annua imperia binosque imperatores sibi fecerunt, qui consules appellati sunt a consulendo, non reges aut domini a regnando atque dominando: cum et reges utique a regendo dicti melius videantur, ut regnum a regibus, reges autem ut dictum est, a regendo; sed fastus regius non disciplina putata est regentis, vel benevolentia consulentis, sed superbia dominantis. Expulso itaque rege Tarquinio, et consulibus institutis, secutum est quod idem auctor in Romanorum laudibus posuit, « Quod civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate quantum brevi creverit, tanta cupido gloriæ incesserat<sup>2</sup>. » Ista ergo laudis aviditas et cupido gloriæ multa illa miranda fecit, laudabilia scilicet atque gloriosa secundum hominum existimationem.

II. Laudat idem Sallustius temporibus suis magnos et præclaros viros, Marcum Catonem et Caium Cæsarem, dicens, quod diu illa respublica non habuit quemquam vir-

<sup>1</sup> Sallust. in Catilin. — <sup>2</sup> Ibid.

tute magnum, sed sua memoria fuisse illos duos ingenti virtute, diversis moribus<sup>1</sup>. In laudibus autem Caesaris posuit, quod sibi magnum imperium, exercitum, bellum novum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. Ita fiebat in votis virorum virtute magnorum, ut excitaret in bellum miseras gentes, et flagello agigaret Bellona sanguineo, ut esset ubi virtus eorum enitesceret. Hoc illa profecto laudis aviditas et gloriæ cupido faciebat. Amore itaque primitus libertatis, post etiam dominationis, et cupiditate laudis et gloriæ, multa magna fecerunt. Reddit eis utriusque rei testimonium etiam Poëta insignis illorum; inde quippe ait:

Necnon Tarquinium ejectum Porsenna jubebat  
Accipere, ingentique urbem obsidione premebat:  
Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant<sup>2</sup>.

Tunc itaque magnum illis fuit aut fortiter emori, aut liberos vivere. Sed cum esset adepta libertas, tanta cupido gloriæ incesserat, ut parum esset sola libertas, nisi et dominatio quæreretur, dum pro magno haberetur quod velut, loquente Jove, idem Poëta dicit:

. . . . Quin aspera Juno,  
Quæ mare nunc, terrasque metu, cælumque fatigat,  
Consilia in melius referet, mecumque fovebit  
Romanos rerum dominos gentemque togatam.  
Sic placitum, veniet lustris labentibus ætas,  
Cum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenæ  
Servitio premet, ac victis dominabitur Argis<sup>3</sup>.

Quæ quidem Virgilius, Jovem inducens tanquam futura prædicentem, ipse jam facta recolebat, cernebatque præsentia: verum propterea commemorare illa volui, ut ostenderem dominationem post libertatem sic habuisse Romanos, ut in eorum magnis laudibus ponerentur. Hinc est

<sup>1</sup> Sallust. in Catilin. — <sup>2</sup> Virg. Æneid. vii. — <sup>3</sup> Id. i.

et illud ejusdem poëtæ, quod cum aliarum gentium artibus eas ipsas proprias Romanorum artes regnandi atque imperandi et subigendi ac debellandi populos anteponeret, ait:

Excudent alii spirantia mollius æra:  
Credo equidem, vivos ducent de marmore vultus:  
Orabunt causas melius; cœlique meatus  
Describent radio, et surgentia sidera dicent.  
Tu regere imperio populos, Romane, memento.  
Hæ tibi erunt artes pacique imponere morem,  
Parcere subjectis, et debellare superbos<sup>1</sup>.

III. Has artes illi tanto peritius exercebant, quanto minus se voluptatibus dabant, et enervationi animi et corporis in concupiscendis et augendis divitiis, et per illas moribus corrumpendis, rapiendo miseris civibus, largiendo scenicis turpibus. Unde qui tales jam morum labe superabant atque abundabant, quando scribebat ista Sallustius, caneatque Virgilius, non illis artibus ad honores et gloriam, sed dolis atque fallaciis ambiebant. Unde idem dicit: « Sed primo magis ambitio quam avaritia animos hominum exercebat, quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium bonus et ignavus æque sibi exoptant: sed ille, inquit, vera via nititur, huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit<sup>2</sup>. » Hæ sunt illæ bonæ artes, per virtutem scilicet, non per fallacem ambitionem ad honorem et gloriam et imperium pervenire; quæ tamen bonus et ignavus æque sibi exoptant: sed ille, id est, bonus, vera via nititur. Via virtus est, qua nititur tanquam ad possessionis finem, id est, ad gloriam, honorem, imperium. Hoc insitum habuisse Romanos, etiam deorum apud illos ædes indicant, quas conjunctissimas constituerunt

<sup>1</sup> Virg. Æneid. vi. — <sup>2</sup> Sallust. in Catilin.

Virtutis et Honoris, pro diis habentes quæ dantur a Deo. Unde intelligi potest quem finem volebant esse virtutis, et quo eam referebant; qui boni erant, ad honorem scilicet: nam mali nec habebant eam, quamvis honorem habere cuperent, quem malis artibus conabantur adipisci, id est, dolis atque fallaciis.

IV. Melius laudatus est Cato. De illo quippe ait: « Quo minus petebat gloriam, eo illum magis sequebatur <sup>1</sup>. » Quandoquidem gloria est, cujus illi cupiditate flagrabant, iudicium hominum bene de hominibus opinantium. Et ideo melior est virtus, quæ humano testimonio contenta non est, nisi conscientiæ suæ. Unde dicit Apostolus: « Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ <sup>2</sup>; » Et alio loco: « Opus autem suum probet unusquisque, et tunc in semetipso tantum gloriam habebit, et non in altero <sup>3</sup>. » Gloriam ergo et honorem et imperium, quæ sibi exoptabant, et quo bonis artibus pervenire nitentur boni, non debet sequi virtus, sed ipsa virtutem. Neque enim est vera virtus, nisi quæ ad eum finem tendit, ubi est bonum hominis, quo melius non est. Unde et honores quos petivit Cato <sup>4</sup>, petere non debuit, sed eos civitas ob ejus virtutem non petenti dare.

V. Sed cum illa memoria duo Romani essent virtute magni, Cæsar et Cato, longe virtus Catonis veritati videtur propinquior fuisse, quam Cæsar. Proinde qualis esset illo tempore civitas, et antea qualis fuisset, videamus in ipsa sententia Catonis: « Nolite, inquit, existimare majores nostros armis rempublicam ex parva magnam fecisse. Si ita esset, multo pulcherrimam eam non haberemus. Quippe sociorum atque civium, præterea ar-

<sup>1</sup> Sallust. in Catilin. — <sup>2</sup> 2 Cor. 1, 12. — <sup>3</sup> Galat. vi, 4. — <sup>4</sup> Plutarch. in Catone minore.

morum et equorum major copia nobis quam illis est. Sed alia fuere quæ illos magnos fecerunt, quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris justum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto neque libidine obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam, publice egestatem, privatim opulentiam: laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos et malos discrimen nullum; omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum: ubi vos separatim sibi quisque consilium capit, ubi domi voluptatibus, hic pecuniæ aut gratiæ servitis, eo fit ut impetus fiat in vacuam rempublicam.

VI. Qui audit hæc Catonis verba sive Sallustii, putat quales laudantur Romani veteres, omnes eos tales tunc fuisse vel plures. Non ita est: alioquin vera non essent quæ ipse item scribit, ea quæ commemoravi in secundo libro hujus operis <sup>1</sup>, ubi dicit injurias validiorum, et ob eas discessionem plebis a patribus, aliasque dissensiones domi fuisse jam inde a principio, neque amplius æquo et modesto jure actum, quam expulsis regibus, quandiu metus a Tarquinio fuit, donec bellum grave, quod propter ipsum cum Ethruria susceptum fuerat, finiretur: postea vero servili imperio patres exercuisse plebem, regio more verberasse, agro pepulisse, et cæteris expertibus, solos egisse in imperio; quarum discordiarum, dum illi dominari vellent, illi servire nollent, finem fuisse bellum punicum secundum. Quia rursus gravis metus cœpit urgere, atque ab illis perturbationibus alia majore cura cohibere animos inquietos, et ad concordiam revocare civilem. Sed per quosdam paucos, qui pro suo modo boni erant, magna administrabantur, atque illis toleratis ac temperatis malis, paucorum honorum providentia res illa crescebat, sicut idem historicus dicit, multa sibi legenti et audienti,

<sup>1</sup> Vide supra, lib. II, cap. 18.

quæ populus romanus domi militiæque, mari atque terra præclara facinora fecerit, se libuisse attendere quæ res maxime tanta negotia sustinuisset; quoniam sciebat sæpenumero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse Romanos, cognoverat parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus; sibi que multa agitanti constare dixit, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse, eo que factum ut divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam « Luxu atque desidia, inquit, civitas corrupta est, rursus respublica magnitudine sui imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat. » Paucorum igitur virtus ad gloriam, honorem, imperium, vera via, id est, virtute ipsa nitentium, etiam a Catone laudata est. Hinc erat domi industria, quam commemoravit Cato, ut ærarium esset opulentum, tenues res privatiæ. Unde corruptis moribus vitium e contrario posuit, publice egestatem, privatim opulentiam.

### CAPUT XIII.

*De amore laudis, qui cum sit vitium, ob hoc virtus putatur, quia per ipsum vitia majora cohibentur.*

QUAMOBREM cum diu fuissent regna Orientis illustria, voluit Deus et Occidentale fieri, quod tempore esset posterius, sed imperii latitudine et magnitudine illustrius. Idque talibus potissimum concessit hominibus ad domanda gravia mala multarum gentium, qui causa honoris, laudis et gloriæ consuluerunt patriæ, in qua ipsam gloriam requirebant, salutemque ejus saluti suæ præponere

non dubitaverunt, pro isto uno vitio, id est, amore laudis, pecuniæ cupiditatem et multa alia vitia comprimentes. Nam sanius videt, qui et amorem laudis vitium esse cognoscit: quod nec poetam fugit Horatium, qui ait;

Laudis amore tumes, sunt certa piacula quæ te  
Ter pure lecto poterunt recreare libello<sup>1</sup>.

Idemque in carmine Lyrico, ad reprimendam dominandi libidinem ita cecinit:

Latius regnes avidum domando  
Spiritus, quam si Libyam remotis  
Gadibus<sup>2</sup> jungas, et uterque<sup>3</sup> Pœnus  
Serviat uni<sup>4</sup>.

Verumtamen qui libidines turpiores, fide pietatis impetrato Spiritu sancto, et amore intelligibilis pulchritudinis non refrenant, melius saltem cupiditate humanæ laudis et gloriæ, non quidem jam sancti, sed minus turpes sunt. Etiam Tullius hinc dissimulare non potuit, in iisdem libris, quos de republica scripsit, ubi loquitur de instituendo principe civitatis, quem dicit alendum esse gloria; et consequenter commemorat majores suos multa mira atque præclara gloriæ cupiditate fecisse. Huic ergo vitio non solum non resistebant, verumetiam id excitandum et accendendum esse censebant, putantes hoc utile esse rei publicæ. Quanquam nec in ipsis philosophiæ libris, Tullius ab hac peste dissimulet, ubi eam luce clarius confitetur. Cum enim de studiis talibus loqueretur, quæ utique sectanda sunt fine veri boni, non ventositate laudis humanæ, hanc intulit universalem generalemque sententiam: « Honos alit artes, omnesque accenduntur ad studia gloria, jacentque ea semper quæ apud quosque improbantur<sup>5</sup>. »

<sup>1</sup> Horat. i. Epist. — <sup>2</sup> Gades, insula Hispaniæ. — <sup>3</sup> Libycus et Gaditanus, interprete Porphyri. — <sup>4</sup> Horat. lib. ii. Carmin. — <sup>5</sup> Cicer. lib. i, Tuscul.

## CAPUT XIV.

*De resecando amore laudis humanæ, quoniam iustorum gloria omnis in Deo sit.*

Huic igitur cupiditati melius resistitur sine dubitatione, quam ceditur. Tanto enim quisque est Deo similior, quanto est ab hac immunditia mundior. Quæ in hac vita etsi non funditus eradicatur ex corde, quia etiam bene proficientes animos tentare non cessat; saltem cupiditas gloriæ superetur dilectione justitiæ: ut si alicubi jacent, quæ apud quosque improbantur, si bona, si recta sunt; etiam ipse amor humanæ laudis erubescat, et cedat amori veritatis. Tam enim est hoc vitium inimicum piæ fidei, si major in corde sit cupiditas gloriæ quam Dei timor vel amor, ut Dominus diceret: « Quomodo potestis credere, » gloriam ab invicem expectantes, et gloriam, quæ a solo » Deo est, non quærentes <sup>1</sup>? » Item de quibusdam, qui in eum crediderant, et verebantur palam confiteri, ait Evangelista: « Dilexerunt gloriam hominum magis quam Dei <sup>2</sup>? » Quod sancti Apostoli non fecerunt: qui cum in his locis prædicarent Christi nomen, ubi non solum improbabatur; sicut ille ait: « Jacentque ea semper, quæ apud quosque improbantur; verumetiam summæ detestationis habebantur; » tenentes quod audierant a bono Magistro eodem Medico mentium: « Si quis me negaverit coram hominibus, negabo eum coram Patre meo, qui in cœlis est, et » coram Angelis Dei <sup>3</sup>, » inter maledicta et opprobria, inter gravissimas persecutiones, crudelesque pœnas non sunt

<sup>1</sup> Joan. v, 44. — <sup>2</sup> Id. xii, 43. — <sup>3</sup> Matth. x, 33. et Luc. xii, 9.

deterriti a prædicatione salutis humanæ tanto fremitu offensionis humanæ. Et quod eos divina facientes atque dicentes divineque viventes, debellatis quodam modo cordibus duris, atque introducta pace justitiæ, ingens in Ecclesia Christi gloria consecuta est; non in ea tanquam in suæ virtutis fine quieverunt: sed eam quoque ipsam ad Dei gloriam referentes, cujus gratia tales erant, isto quoque fomite eos, quibus consulebant, ad amorem illius a quo et ipsi tales fierent, accendebant. Namque ne propter humanam gloriam boni essent, docuerat eos Magister illorum, dicens: « Cavete facere justitiam vestram coram » hominibus, ut videamini ab eis; alioquin mercedem non » habebitis apud Patrem vestrum, qui in cœlis est <sup>1</sup>. » Sed rursus ne hoc perverse intelligentes hominibus placere metuerent, minusque prodesse latendo quod boni sunt, demonstrans quo finē innotescere deberent: « Luceant, » inquit, opera vestra coram hominibus, ut videant bona » facta vestra, et glorificent Patrem vestrum, qui in cœlis » est <sup>2</sup>. » Non ergo « Ut videamini ab eis, » id est, hac intentione ut eos ad vos converti velitis, quia non per vos aliquid estis: sed « Ut glorificent Patrem vestrum, qui in » cœlis est, » ad quem conversi fiant quod estis. Hos secuti sunt Martyres, qui Scævolas, et Curtios, et Decios, non sibi inferendo pœnas, sed illatas ferendo, et virtute vera, quoniam vera pietate, et innumerabili multitudine superarunt. Sed cum illi essent in civitate terrena, quibus propositus erat omnium pro illa officiorum finis, incolunitas ejus, et regnum non in cœlo, sed in terra; non in vita æterna, sed in decessione morientium et successione moriturorum; quid aliud amarent quam gloriam, qua volebant etiam post mortem tanquam vivere in ore laudantium?

<sup>1</sup> Matth. vi, 1. — Id. v, 16.

## CAPUT XV.

*De mercede temporali, quam Deus reddidit bonis moribus Romanorum.*

QUIBUS ergo non erat Deus daturus vitam æternam cum sanctis Angelis suis in Civitate sua cœlesti, ad cujus societatem pietas vera perducit, quæ non exhibet servitutum religionis, quam *καρπεύω* Græci vocant, nisi uni vero Deo; si neque hanc eis terrenam gloriam excellentissimi imperii concederet, non redderetur merces bonis artibus eorum, id est virtutibus, quibus ad tantam gloriam pervenire nitebantur. De talibus enim, qui propter hoc boni aliquid facere videntur, ut glorificentur ab hominibus, etiam Dominus ait: « Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam<sup>1</sup>. » Sic et isti privatas res suas pro re communi, hoc est republica, et pro ejus ærario contempserunt, avaritiæ restiterunt, consuluerunt patriæ consilio libero; neque delicto secundum suas leges, neque libidini obnoxii: his omnibus artibus tanquam vera via nisi sunt ad honores, imperium, gloriam: honorati sunt in omnibus fere gentibus; imperii sui leges imposuerunt multis gentibus; hodieque litteris et historia gloriosi sunt pene in omnibus gentibus. Non est quod de summi et veri Dei justitia conquerantur: « Perceperunt mercedem suam. »

<sup>1</sup> Matth. vi, 2.

## CAPUT XVI.

*De mercede sanctorum civium Civitatis æternæ, quibus utilia sunt Romanorum exempla virtutum.*

MERCES autem Sanctorum longe alia est etiam hic opprobria sustinentium pro Civitate Dei, quæ mundi hujus dilectoribus odiosa est. Illa Civitas sempiterna est: ibi nullus oritur, quia nullus moritur. Ibi est vera et plena felicitas, non dea, sed donum Dei. Inde fidei pignus accepimus, quandiu peregrinantes ejus pulchritudini suspiramus. Ibi non oritur sol super honos et malos<sup>1</sup>, sed sol justitiæ solos protegit bonos. Ibi non erit magna industria, ditare ærarium publicum privatis rebus angustis, ubi thesaurus communis est veritatis. Proinde non solum ut talis merces talibus hominibus redderetur, romanum imperium ad humanam gloriam dilatatum est; verumetiam ut cives æternæ illius Civitatis, quandiu hic peregrinantur<sup>2</sup>, diligenter et sobrie illa intueantur exempla, et videant quanta dilectio debeaturnæ patriæ propter vitam æternam, si tantum a suis civibus terrena dilecta est propter hominum gloriam.

<sup>1</sup> Matth. v, 45. — <sup>2</sup> Cor. v, 6.